

УДК 141.3

ФОМЕНКО А.М.,

к.філос.н., доцент,
директор Навчально-наукового інституту Міжнародних відносин
Національного авіаційного університету

СВОБОДА ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ДИСКУРС СУЧАСНОСТІ

Анотація. В статті проаналізовані філософські концепції свободи та відповідальності особистості в контексті сучасних глобальних проблем людської цивілізації. Акцентується увага на дослідженні позасвідомих психічних факторів, що активно впливають на поведінку особистості та вибір її ціннісних орієнтацій в умовах розвитку інформаційного суспільства.

Ключові слова: свобода, відповідальність, інформаційне суспільство, глобалізація, комунікація, самореалізація, дискурс.

Фоменко А.Н., кандидат философских наук, доцент, директор Учебно-научного Института международных отношений Национального авиационного университета.

СВОБОДА И ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЛИЧНОСТИ: ДИСКУРС СОВРЕМЕННОСТИ

Аннотация. В статье проанализированы философские концепции свободы и ответственности в контексте современных глобальных проблем человеческой цивилизации. Акцентируется внимание на исследовании бессознательных психических факторов, влияющих на поведение личности и выбор ее ценностных ориентиров в условиях развития информационного общества.

Ключевые слова: свобода, ответственность, информационное общество, глобализация, коммуникация, самореализация, дискурс.

Fomenko A., Professor of philosophy, director at the Institute of International Relations of the National Aviation University.

FREEDOM AND RESPONSIBILITY OF THE INDIVIDUAL IS THE DISPUTE OF MODERNITY

Annotation. In the article has been analyzed philosophical concepts of freedom and responsibility of the individual in the context of global problems of humanity. The attention is focusing into researching of unconscious mental factors that actively influence to the personal behavior and the choice of her or his valuable orientations in conditions of the development information society.

Key words: freedom, responsibility, information society, globalization, communication, self-realization, discourse.

Актуальність проблеми. В умовах розвитку інформаційного суспільства актуалізується проблема усвідомлення справжнього призначення людини, можливостей її самореалізації та свободи самовиявлення.

Зазначимо, що «комунікаційна» та «інформаційна» революції надали людям могутні засоби для активізації інтелектуальної діяльності, творчого зростання, свободи вибору щодо професійного самовиявлення. Водночас відомо, що шлях самореалізації особистості це не завжди прогрес, шлях постійного творчого зростання, а навпаки, це довготривалий процес подолання зовнішніх проблем соціуму з його сучасними комунікативними технологіями, глобальними проблемами, а також суперечливий процес опанування внутрішнього буття, повного розчарувань, «екзистенційних переживань», конфліктів свідомості.

Отже, коли нового рівня досягли людські відносини в різних сферах виробництва, політиці та новоутворених інституціях, надзвичайно актуалізується потреба в подальшому дослідженні феномену свободи та відповідальності людини. Особливого значення це питання набуває в умовах глобалізації. Адже саме глобальні економічні, політичні, демографічні, соціальні, національні проблеми, які з новою силою проявляються на початку третього тисячоліття, змушують до переосмислення традиційних ціннісних понять.

Аналіз досліджень і публікацій. В історії людської думки до розв'язання проблеми свободи в житті людини та соціумі під різними кутами зору та в багатозначних вимірах неодноразово зверталися теологи, філософи, правознавці, психологи, політологи, соціологи.

Ідея пріоритету свободи особи перед свободою суспільства виникла ще в добу Античності. Її виражали кініки, котрі обстоювали самодостатність особи і нехтували громадським життям. Учасники християнського дискурсу концентрували свою увагу на ідеї турботи Бога про людське буття у світі свободи.

Картезіанська «філософія сумніву» запропонувала загальну світоглядну установку на «свободу дослідження», свободу від догматичних настанов, свободу думки.

Однак світоглядна революція, котра породила новоевропейське розуміння свободи, дарувала європейцям лише «свободу тіла», а не свободу духу».

Широко використовуючи можливості інтерпретаційного методу, чимало сучасних філософів пропонують нове тлумачення ідей свободи, висловлених ще Платоном, Аристотелем, Декартом, Кантом,

Гегелем, Спінозою. Екскурс до античних та класичних теорій свободи, виявлення їх евристичного сенсу і застосування в контексті сучасності – одна із примітних особливостей новітніх стратегій та концепцій феномену свободи. Сучасний філософський дискурс щодо розв'язання проблеми має широкий діапазон поглядів, ідей, концепцій, серед яких помітно вирізняються філософсько-антропологічні, етичні, гуманістичні, екзистенціалістські, феноменологічні версії свободи. Визначення свободи «від діючої особи» - особливість новітніх проєктів з цієї проблеми.

Розв'язання проблематики «свобода і права людини», «свобода і відповідальність», «гуманізм і свобода», «свобода і соціальність», «автономія свободи», «свобода і справедливість» «відчуження і свобода» знаходимо в працях К.-О.Апеля, Н.Аббаньяно, Д.Белла, А.Велмера, Г.Гадамера, Ю.Габермаса, Т.Куна, Н.Лумена, Б.Рассела, П.Рікера, Р.Рорті, Ж.-П.Сартра, Е.Тофлера, А.Швейцера, В.Франкла, З.Фрейда, Е.Фромма, М.Фуко та багатьох інших авторів сучасного філософського дискурсу.

Метою статті є дослідження дискурсу свободи постмодерну. Адже у наш час нового прочитання набрала проблема співвідношення необхідності і свободи, «обов'язковості» і випадковості її виявлення, по новому розкриваються її універсалістський, вселюдський сенс і релятивістські форми існування.

Виклад основного матеріалу. Сучасна світова філософська думка занепокоєна проблемами, породженими входженням нашої цивілізації в нову «інформаційну епоху» – епоху зживання тоталітаристських ідеологій, різноманітних утопій, «одномірного суспільства» та «одномірної людини», метапарадигм та інших фантомів «ілюзорної свідомості».

Філософський постмодернізм відкрито наголошує, що він не спроможний продемонструвати людству єдиний і однозначний сенс історичного потоку подій, що йому невідомо майбутнє, що він не може достовірно прогнозувати стани цього світу.

Найважливіші цілі філософії Постмодерну – сприяти вільній самореалізації особистості, поступально розширювати спектр можливостей людини, усувати перешкоди на цьому шляху, виявляти і збуджувати невідомі раніше розмаїті напрями розвитку людської суб'єктивності, багатомірної сфери людської творчої активності.

Будь яку свідому або несвідому лімітацію людської творчої активності постмодерністи кваліфікують як замах на свободу особистості і не бачать для філософії більш величного завдання, ніж завдання емансипації людської суб'єктивності від всіх замаскованих добрими напрямками способів її тотального придушення, репресивного приборкання, загальної ідентифікації, яка позбавляє її права бути іншою, ніж їй було приписано бути у попередні епохи.

Розв'язанню цих проблем присвячено дослідження аналітичної філософії та «гуманістичної психології», яскравими представниками якої були Карл Роджерс, Ерих Фромм, Віктор Франкл, Абрахам Маслоу. Філософи наголошували на необхідності для людини набуття творчої адаптації в умовах перехідних кризових станах суспільства. Ретроспективний погляд на концепції відомих мислителів допоможе нам в розв'язанні проблеми свободи самовиявлення особистості в сучасних умовах інформаційного суспільства яке швидко набуває розвитку і в нашій державі.

Однією з найхарактерніших ознак і форм свободи є вибір, який за своєю суттю є актом само здійснення особистості. Роблячи вибір, людина насамперед обирає саму себе. Його значення у здійсненні свободи таке велике, що деякі філософи схильні ототожнювати вибір і свободу.

Загроза для виживання людства йде від нездатності людини адекватно реагувати на кризу суспільства, а також зростаючий темп змін. У відомій роботі «Третя хвиля» Е.Тоффлер дуже виразно охарактеризував стан людини перехідного кризового етапу розвитку людства: «Сьогодні, – наголошує соціолог, – ми бачимо мільйони, які відчайдушно ганяються за своїми власними тінями, поглинаючи фільми, п'єси, романи й посібники, хоч би якими слабкими вони не були, що обіцяють їм допомогти віднайти свою втрачену ідентичність. ...Жертви цієї кризи вдаються до групової терапії, містицизму або сексуальних ігор. Вони відчувають непереборне бажання перемін, але бояться їх. Вони терміново бажають покінчити зі своїм теперішнім існуванням і якось перескочити в нове життя, щоб стати тими, ким вони не є. Вони бажають змінити своє місце роботи, свого сімейного партнера, свою роль і відповідальність» [1, С. 113].

Шкідливі явища в соціумі були завжди, але сьогодні вони сконцентрувались таким чином, що справляють вже враження справжнього вибуху світу пристрастей, коли тероризм, фундаменталізм, націоналізм, расизм, ірраціоналізм, еротизм тощо набувають «демонічного забарвлення». Якщо ХХ століття ввійшло в історію людства тим, що згодом дістало назву «антропологічної катастрофи», то на що сподіватися індивіду в ХХІ столітті?

Прагнення до творчості допомагає людині здолати власну обмеженість і є одним із джерел любові, мистецтва, релігії, матеріального виробництва. Саме творча діяльність допомагає людям досягнути почуття свободи і власної значущості.

Отже, в практичній філософії Е.Фромма фундаментальні потреби виступають не лише як рушійні сили людської історії, а і як мета, суть якої полягає у встановленні в майбутньому нової гармонії людини з природою, іншою людиною і самою собою на основі розвитку і реалізації людської сутності, її внутрішнього творчого потенціалу.

У контексті постметафізичного дискурсу свободи людина осмислюється як практика, яка історично розгортається і в якій людина в кожний історичний момент вирізняє і культивує себе способом, котрий обирається самостійно, всупереч диктату фізичного детермінізму, всупереч впливу на нього соціуму,

природних сил або біологічних інстинктів. Така практика свободи розглядається як найвище призначення людини.

Усвідомлення соціальної небезпеки поза етичного знання стало бентежною реальністю епохи науково-технічної революції. Сучасна епоха показала, що великі досягнення науки можуть обернутись на шкоду суспільству, зводитись до виробництва варварських засобів глобального знищення, перекреслювати гуманістичні перспективи майбутнього.

Практика доводить, що побудувати на принципі індивідуальної свободи суспільну злагоду, гармонійні стосунки неможливо. До того ж така свобода має в собі певний руйнівний заряд, оскільки завжди містить можливість деякої незгоди із загально визнаними нормами соціальних стосунків, а в своїй крайній формі – «війну всіх проти всіх».

Теорія комунікативної дії Юргена Габермаса не просто органічно вписується в «парадигмальний» поворот сучасної західної філософської свідомості до всебічного осмислення структури та функцій процесу комунікації, інтерсуб'єктивних вимірів людського буття – вона охоплює цілу низку найактуальніших проблем сучасності. Однією з найважливіших із них є проблема демократії, прав та свобод людини, саме її Габермас залучає до найфундаментальніших проблем своєї теорії комунікації.

Ю.Габермас виступає проти перетворення простору спілкування в простір несвободи, на об'єкт управління чи на товар, а також проти маніпулювання думками чи поведінкою через засоби масової комунікації. Адже, й справді, коли суспільні комунікативні структури перебувають під владою засобів масової інформації, поглинаються ними, це неминуче призводить до формування фрагментарної та некритичної повсякденної свідомості, домінування «спотвореної комунікації», яка і є найістотношою ознакою людської несвободи, ядром відчуження людей одного від одного та від вільної від примусу участі в суспільному житті.

Повернення людини до своєї ідентичності, до втраченого зв'язку з іншими людьми має за передумову відновлення «вільної від панування комунікації» як принципово нової форми людських відносин. Це відновлення і досягнення «справжнього спілкування», як вважає Габермас, не залежить від системи суспільної праці, рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Воно уможливується в процесі звільнення від вад сциентистської ідеології.

Інший авторитетний дослідник комунікативної теорії, К.-О.Апель, вважає, що визначальним принципом, на підставі якого можливо інтегрувати людей у «комунікативну спільноту», є відповідальність. Запропонована ним «етика відповідальності» базується на положенні про відповідальність як діалогічний принцип, що виходить з факту існування людей у світі поруч одним з одним і один для іншого. Великі сподівання в цьому відношенні покладаються на нову «макроетику», засновану на почутті власної відповідальності.

К.-О.Апель, як і Ю.Габермас, виходить із того, що ідеальна комунікація, ідеальний дискурс – той, в якому може брати участь кожна людина, що вміє говорити і діяти. Кожна людина може сумніватися в тих чи інших положеннях, та ніхто не повинен мати (як внутрішніх, так і зовнішніх) примусів.

Мотивом, який спонукає Ю.Габермаса і К.-О.Апеля до здійснення парадигмального повороту, є усвідомлення того, що притаманний Модерну ідеалізм «філософії свідомості» потребує подолання за допомогою нової соціально-філософської теорії. На думку Ю.Габермаса, сучасна самосвідомість людської цивілізації має вийти за горизонт ідеалістичної «філософії свідомості» і на місце індивідуального суб'єкта пізнання якому протистоїть від нього незалежний предмет, що пізнається, поставити колективного суб'єкта (співтовариство), який здатний робити предметом своєї рефлексії все, що він вважає. Філософський проект Ю.Габермаса орієнтує реформаторів не на схилення перед традицією й не на гіпертрофування ролі розуму, а на переосмислення всієї культури Модерну на підвалинах комунікативної філософії інтеракції. Ця філософія, яка переборює, на думку її ініціаторів, методологічний соліпсизм метафізики епохи Модерну, пропонується сьогодні як найвища і найавторитетніша інстанція, яка гарантує досягнення єдності, взаєморозуміння у демократичному дискурсі. Сама ж комунікативна інтеракція проголошується «домівкою інтерсуб'єктивності» або, за висловом самого Ю.Габермаса, «життєвим світом» людини.

Правильний напрям виходу з кризової ситуації, що склалася, Ю.Габермас справедливо вбачає у культурологічних дослідженнях З.Фрейда, які присвячено проблемі комунікації. У цих дослідженнях психоаналітичних ідей ініціатор комунікативної дії вбачає наріжний камінь нового вчення – «метапсихології» («метагерменевтики»), яка дасть змогу суспільствознавцям Заходу науково зрозуміти причини прихованих хвороб соціальної системи загалом. Всебічний розвиток учення, на думку Ю.Габермаса, здатний закласти надійні підвалини ефективних соціально-практичних програм звільнення індивіда, угруповань, націй від «ідеологічної сліпоты», підвищення їх компетентності у формуванні загальноприйнятих норм і цінностей.

В сучасних умовах глобалізації та інтеграції заслуговують на особливу увагу філософські концепції М.Бубера, Е.Фромма, К.-О.Апеля, Ю.Габермаса що базуються на принципах діалогічного спілкування, власної відповідальності особистості, досягнення комунікативного погодження. Саме в цих проектах автори намагаються обґрунтувати нові підвалини солідарності людей як обов'язкової умови їхнього морально-духовного життя та знайти механізми щодо розв'язання конфліктів людства за допомогою аргументації, справжньої, неспотвореної нічим комунікації, а не сили.

Останні здобутки комплексу наук про людину свідчать про її багатовимірність, трансцендентність існування, що надає оптимізму до майбутнього урегулювання конфліктів людства завдяки духовному «самоздійсненню» особистості. Отже, йдеться про виявлення закладених в людині потенцій, можливостей

трансформації її свідомості, пов'язаних з радикальною перебудовою усього внутрішнього світу людини, її «переродженням». Підходи до вироблення нових ціннісних орієнтацій знаходимо в різних сферах людського знання і пізнання, в яких продукуються уявлення про певний синтетичний, цілісний розвиток людини, природи та культури.

В сучасних спробах осягнення найболючіших проблем сучасного буття свобода є тією передумовою, який так само важко визначити, як і переоцінити. Дуже виразно це показано в праці М. Ріделя «Свобода та відповідальність. Два основних поняття комунікативної етики». Автор зазначає, що ми не знаємо, чи можна взагалі розв'язати питання про те, що таке свобода, але філософ наполягає на тому, що цього питання, по-перше, не можна уникнути, по-друге, що воно на сучасному етапі розвитку людства ставиться зовсім інакше, ніж в усі попередні епохи. М.Рідель вирізняє насамперед співвідношення свободи та панування як двох різних способів буття. На його думку, вирішуючи цю проблему, потрібно виходити з того, що право на свободу одвіку притаманне кожній людині, його слід розуміти як незалежність від панування з боку певного класу чи групи.

Реальна політична свобода своєю основою має право. Витлумачена таким чином, вона, вважає М.Рідель, дає можливість адекватно зрозуміти саме поняття «вільна правова держава», тобто така, яка не просто обіцяє визволення, але й уможливорює справжню свободу людини за допомогою забезпечення її прав. Вільна правова держава відрізняється від тих форм держави, в яких домінують репресивні функції, а «свобода від панування» існує лише у вигляді обіцянок здійснення її у майбутньому.

Висновки. Отже, у контексті сучасного онтологічного тлумачення свободи як вільного буття можна і потрібно розглядати відповідальність як основний феномен комунікативної стратегії свободи. Такий підхід зумовлює ще один сучасний погляд на свободу як інтерсуб'єктивне вільне буття. Адже саме відповідальність – це поняття, де перехресшуються мовні та реальні відносини людей. Більш того, саме відповідальність є основою свободи. Саме відповідальна людина усвідомлює себе вільною. В сучасних умовах людина «засуджена» не так на свободу, як на те щоб брати на себе відповідальність. Більш того, саме відповідальність є основою свободи. Суть цього положення полягає в тому, що переймаючи відповідальність на себе, кожен із нас, тобто кожна людина, може усвідомлювати себе відповідальною і, в цьому розумінні, вільною. Без цього боротьба за рівність та справедливість може завершитися знищенням того, що сприяє їх здійсненню. У цій, можливій для людини, свободі виявляється реальність відповідальності. Таким чином, на сучасному етапі розвитку суспільства, у контексті постмодерного дискурсу свобода самовиявлення осягається як онтологічне відношення особистості до своє «самості».

Література

1. *Тоффлер Елвін* Третья хвиля – К.: Вид. дім „Всесвіт”, 2000. – 480 с.
2. *Фрейд Зигмунд* „Будущее одной иллюзии” /Сумерки богов, - М.: Политиздат, 1990. – 398 с.
3. *Фромм Эрих* Человек для себя – Минск: Коллегиум, 1992. - 253 с.
4. *Фромм Эрих* Анатомия человеческой деструктивности: М.: Республика, 1994. – 447 с.
5. *Фромм Эрих* Иметь или быть? – М.: Прогресс, 1990. – 336 с.